

ELŐSZÓ

A soknemzetiségű Mezőberény harmadik újratelepítése 1723-ban történt, amikor a felső-magyarországi szlovák jobbágyok jobb megélhetést, és szabad valósággyakorlatot találtak az alföldi, Körös melletti Berény pusztán. Hamarosan a német és magyar ajkúak bevándorlásával olyan soknemzetiségű alföldi várossá alakult, amely nem csak a területi elkülönülés miatt vált a nemzetiségek egymás mellett élésének mintaszerű példájává. Önálló kulturális életük megteremtése és fejlesztése, nyelvük, hagyományaik ápolása, egymás értékeinek tiszteletben tartása, a gazdálkodás fejlettsége tette virágzó mezővárossá.

A helységbe először érkező szlovákok, akik mindvégig megőrizték a nagyobb arányukat lélekszámban, különösen a XX. századtól kezdtek mind gyorsabban elmagyarosodni. Mezőberényi származású szlovák nemzetiségűként – akinek ősei jelentősen közreműködtek a népcsoport vallási és kulturális életének kialakításában – foglalkoztat a kisebbség nemzetiségi önarculata, nyelvi és kulturális összetevőinek változása. Személyes tapasztalat szerint a XXI. század fordulójára az urbanizáció, a hagyományos értékrend felbomlása mind jobban hozzájárult a nyelv és a kultúra értékvesztéséhez. Ha figyelembe vesszük azonban a népszámlálási statisztikát, az okok valószínűen többszintűek.

Mezőberényt általában nemzetiségi városnak tartották, mára azonban magyar többségűnek mondható. Egy 1725-ös összeírás 23 betelepült családfőt regisztrál, az 1760. éviben pedig 127 családfő szerepel. Bár az adatok különbözőek, 1850-re 3790 szlovák ajkú családfő lakott a településen, 1890-re viszont számuk 2840 főre csökkent. A község lélekszáma ekkor 12 469 volt.

Az 1880-as népszámlálás alapján az össznépesség 37,5%-a szlovák, 34,0%-a magyar és 23,0%-a német. 1900-ra a szlovákok aránya 25,1%-ra csökkent. Az 1910-es években a magyarok száma némileg csökkent, a szlovákoké nőtt, a németeké stagnált. A két világháború közti időszakban a két nemzetiség aránya fokozatosan csökkent, a magyaroké viszont nőtt. Az 1941-es népszámlálási adatok szerint a magyarok aránya már elérte a 60,7%-ot, míg a szlovákság aránya 21,7%, a németeké 11,6% volt. A második világháborút követő tragikus események, a németek kitelepítése, a csehszlovák–magyar lakosságcsere drasztikusan idézte elő a nemzetiségek arányának csökkenését. 1949-ben 4.500-an vallották magukat a szlovák evangélikus gyülekezethez tartozónak. A második világháború utáni kitelepítések ellenére még mindig evangélikus többségűnek – 51,5% – vallotta magát a város la-

kossága. A közelmúlt statisztikai adatai mutatják a gyors asszimilációt. 1980-ban az összlakosság 11 848 fő, melyből 1661 fő – 14% – volt szlovák kulturális igényű, s mindössze 29 fő vallotta magát szlovák nemzetiségűnek. 1990-ben a 11 592 fős összlakosságból 699 beszélt szlovákul, 48 fő vallotta magát szlovák nemzetiségűnek és 77 fő szlovák anyanyelvűnek. A 2001. évi népszámlálás alapján a 11 589 fős összlakosság 0,9%-a – 107 fő – szlovák nemzetiségű, szlovák anyanyelvű 61 fő (a lakosság 0,5%-a), a szlovák nyelvet családi körben használók száma 7, a szlovák kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők száma 223 (a népesség 2,0%-a). A vallás szerinti megoszlás sem mutat jobb eredményeket. A lutheránusnak számított városban 2212 evangélikus él, amely az össznépeesség 19,4%-a.¹

2001-re tehát a régi, több nemzetiségi városból olyan település lett, ahol a nemzetiségi anyanyelvet beszélők száma az egy százalékot sem éri el, de az evangélikus többségű Mezőberényből református, magyar többségű város lett.

Nem tartozik szorosan a tárgyhöz a fenti okok magyarázata, csupán a tények birtokában, a kultúra ismeretében s e nemzetiséghez tartozóként elgondolkodtató a kultúra hanyatlása és nemzetiségünk elfogyása. A jelenkori problémák ismeretében kell retrospektíve keresnünk a magyarázatot. 2003-ra – személyes tapasztalat alapján – elmondható, hogy a civil szervezetek hatására a nemzetiségi öntudat erősödött, de a nyelvismeret csökkenése ellenére a kultúrához való kötődés erősödött. Nagy kérdés annak megválaszolása, hogy – történetiségében nézve – egy gazdag hagyományokkal rendelkező, erősen vallási tartalmú, színes kultúra hogyan veszítette el értékeit, nyelvének beszélőit. Az okokat keresve, személyes interjúk és esetmegbeszélések alapján jutottam arra a következtetésre, hogy ez elsősorban a nyelvhasználat problémájával függ össze, és elsősorban – más tényezőkön kívül – az iskolai nyelvhasználat magyarázható. A helyi szlovák nemzetiségi kultúra fő színtere az egyház és az iskola volt. E kultúra kiteljesedése és hanyatlása nemcsak az urbanizációs folyamatoktól függött, hanem a politikaiaktól is. Bár a korszakok nem választhatók el élesen, a XIX–XX. századfordulója után nagyobb és gyorsabb változások következtek be a történelmi-társadalmi viszonyokban, és az iskoláztatás területén egyaránt. A kultúra változásának első korszakából, az 1723-tól az 1890-ig terjedő időszakból azt igyekszem ezért bemutatni, hogy az iskola és az iskoláztatás hogyan járult hozzá a kultúra ápolásához, erősítette-e vagy gyengítette a nemzetiség anyanyelv használatának igényeit.

Kutatásom alapcélja kettős: probléma keresésében, feltárásában, amikor a szlovák kultúra változásának okát keresem egyrészt, a szlovák evangélikus népiskola életét is bemutatom egy interkulturális környezetben, ugyanakkor az eddig még feltáratlan kutatási terület eredményeivel hozzá kívánok járulni a hazai nemzetiségi népoktatásügy bemutatásához. Könyvem előzmények nélküli a témában, összefogla-

¹ Az 1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai. KSH Budapest, 1983; Népszámlálás adatai 2001. A nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. KSH Budapest, 2002.

ló művek nem készültek. Munkámban az oktatás tartalmában, az iskolai nyelv használatában vizsgálom a szlovák kultúra változását.

A téma feldolgozásában segítséget kaptam az Evangélikus Országos Levéltártól, a Békés Megyei Levéltártól, a Mezőberényi II. Kerületi Evangélikus Egyháztól. Személy szerint is köszönetet mondok dr. Nyomárkay István akadémikusnak, dr. Gyivicsán Anna ny. tanszékvezető egyetemi tanárnak, dr. Novák László Ferencnek, az Arany János Múzeum igazgatójának és Szabó Ildikónak, a múzeum munkatársának, hogy szakmailag és technikailag segítették művem megvalósulását, s természetesen mindazon támogatóknak, akik hozzájárultak a könyv kiadásához, illetve a kiadó Békés Megyei Múzeumok Igazgatóságának, dr. Szatmári Imre megyei múzeumigazgató úrnak.

